

**Metodické východiská
modelu prevencie násila a šikanovania
v školách**

PhDr. Eva Smiková

Zdroj: Manuál efektívnej školskej drogovej prevencie, Trimbos, 2002

Obsah:

1. Efektívna prevencia násilia a šikanovania

1.1 Typy preventívnych programov násilia a šikanovania

2. Plánovanie

3. Implementácia modelu prevencie násilia a šikanovania

3.1. Predprípravná fáza

3.2. Fáza plánovania a prípravy

3.3. Spúšťacia/ iniciačná fáza

3.4. Udržiavacia fáza

4. Monitorovanie

4.1. Ktoré skupiny majú byť monitorované?

4.2. Ako monitorovať: Princípy a nástroje

5. Evaluácia – Hodnotenie

Prílohy

Dotazník č.1 Žiak/študent

Dotazník č.2. Vzťahy

Dotazník č.3 Šikanovanie

Dotazník č.4. Rodičia

Dotazník č.5. Učítelia

Otázky s otvoreným koncom a otázky na diskusiu

1. Efektívna prevencia násilia a šikanovania

Efektívna prevencia násilia a šikanovania na školách je založená na kombinácii overených existujúcich programov, efektívnych zložiek odvodených z úspešnej praxe a vzdelávacieho procesu v efektívnej škole.

Vo všeobecnosti, za **efektívny** je považovaný akýkoľvek **program**, keď dosiahne svoje ciele a úlohy s najnižšou investíciou času, ľudí a zdrojov. V snahe merať efektívnosť, musia byť jasné ciele a úlohy, dopad aktivít musí byť merateľný a proces implementácie transparentný.

Jedným z dôležitých logických faktorov pri efektívnej prevencii násilia a šikanovania je samotná efektívnosť školy. Od škôl, ktoré nie sú efektívne pri normálnom každodennom vzdelávaní, nemožno očakávať, že rozbehnú efektívny školský drogový preventívny program.

Mnohé štúdie skúmali efektívnosť vzdelávania a efektívne vyučovanie. Prezentovanie prehľadu týchto výskumov by bolo príliš vyčerpávajúce a presahovalo by to zameranie tohto manuálu. Avšak, vynikajúca štúdia školskej efektívnosti, zahrňujúca medzinárodné porovnanie pochádza zo Škótska. Mac Beath et al. (2001) identifikoval 11 významných faktorov, ktoré ovplyvňujú školskú efektívnosť:

1. Profesionálne vedenie
2. Zdieľanie vízií a cieľov
3. Prostredie priaznivé pre učenie
4. Sústredenie sa na učenie a vzdelávanie
5. Vysoké očakávania
6. Pozitívne posilňovanie
7. Monitorovanie progresu
8. Práva a povinnosti žiakov
9. Cieľavedomé vyučovanie
10. Organizácia učenia sa
11. Partnerstvo školy a rodiny

Ak by sme premenili 11 faktorov, ktoré ovplyvňujú školskú efektívnosť na faktory, ktoré vplývajú na efektívnu prevenciu, vyzeral by zoznam doplnkových kvalitatívnych kritérií nasledovne (pozri tabuľku 1.).

Tabuľka 1.

Školská efektívnosť implementovaná na efektívnu prevenciu násilia a šikanovania.

Školská efektívnosť	Transformovaná na prevenciu násilia a šikanovania
Profesionálne vedenie	<ul style="list-style-type: none"> • Školy sú dobre vedené a manažment venuje pozornosť potrebám a problémom všetkých zúčastnených. • Školská politika má jasné nariadenia a pravidlá týkajúce sa násilia. • Pravidlá implementuje a presadzuje manažment školy. • Škola sa správa sebedome. • Preventívny program má realistické ciele. • Školský manažment uľahčuje vzdelávací proces a poskytuje dostatočné zdroje prevencie násilia (čas, zamestnancov, participáciu).
Zdieľanie vízií a cieľov	<ul style="list-style-type: none"> • Celá školská komunita podporuje a akceptuje úlohy prevencie. <p>Nevyskytujú sa žiadne nejasnosti posolstiev prevencie; žiadne protichodné informácie alebo príklady (napr. učitelia vzdelávajúci o násilí reagujúci fyzickým násilím voči žiakom)</p>
Prostredie priaznivé na učenie	<ul style="list-style-type: none"> • Dobrá a bezpečná sociálna atmosféra <p>Moderné a interaktívne vzdelávacie metódy</p>

Sústredenie sa na učenie	<ul style="list-style-type: none"> Vzdelávací proces je prepojený so školskými aktivitami Rozdiel medzi tým, čo sa naučia žiaci a čo učia učitelia je zredukovaný na minimum. Učitelia si zaznamenávajú, ako žiaci vnímajú výskyt násilia a jeho prevenciu.
Vysoké očakávania	Učitelia sú zviazaní dosiahnuť úspech s každým žiakom bez výnimky; žiaci „druhej triedy“ neexistujú
Pozitívne posilovanie	<ul style="list-style-type: none"> Pozitívny prístup k žiakom a ich vlastnostiam: orientovaný na riešenia namiesto orientovaného na problém. Pozitívne vzťahy a vzájomný rešpekt.
Monitorovanie progresu	<ul style="list-style-type: none"> Monitorovanie dopadu preventívneho snaženia. V rámci školského preventívneho programu sú zadané merateľné ciele.
Práva a povinnosti žiakov	<ul style="list-style-type: none"> Participácia na rozhodnutiach, ktoré sa týkajú každodenného školského života Zapojenie rovesníkov Branie žiakov vážne Apelovanie na zodpovedné správanie
Cieľavedomé vyučovanie	<ul style="list-style-type: none"> Učitelia sú motivovaní, dobre trénovaní a profesionálni Učitelia učia na základe jasných cieľov a úloh, ktoré chcú, aby ich žiaci dosiahli.
Organizácia učenia sa	<ul style="list-style-type: none"> Škola sa učí zo svojich chýb a prípadov, ktoré sa objavili v spojení s násilím; prispôbuje nové trendy a vývoj, kam patria aj moderné pohľady a názory v spoločnosti na násilie.
Partnerstvo školy a rodiny	<ul style="list-style-type: none"> Zapojenie rodičov je dôležité pre komplexný preventívny prístup.

1.1 Typy preventívnych programov násilia a šikanovania

Existuje mnoho rozličných typov školských preventívnych programov, z ktorých každý má svoje vlastné osobitné prístupy. V praxi sa všetky programy usilujú ovplyvniť a zmeniť procesy, ktoré vedú k používaniu násilia a agresivity.

Obsah programu sa samozrejme vyvíja a prispôbuje časovému rámcu a kontextu, v ktorom sa používa.

Tabuľka 2.

Deväť typov obsahov programov

	Typ programu	Obsah programov	Aktivity	Mediátory
1.	Informačné programy	Zamerané na znalosti medzi mladými ľuďmi o následkoch násilia a šikanovania. Informácie sú poskytované aj o právnych dopadoch. Pozornosť je venovaná negatívnym účinkom, sociálnemu prostrediu človeka a psychologickému zdraviu.	Zahŕňajú aktivity v mnohých formách, sem patria: prednášky, frontálne vyučovanie, filmy a videá, diskusie a debaty.	Pokus ovplyvniť znalosti
2.	Programy zamerané na zručnosti rozhodovania	Učia žiakov stratégie na identifikovanie problémov, nachádzanie riešení a volenie si z alternatív.	Zahŕňajú tréning zručností. Tieto programy sa nutne nezameriavajú na aktérov šikanovania. Aktivity môžu byť prezentované formou prednášok, diskusií, hrania rolí a zadávaním úloh.	Pokus ovplyvniť a zvýšiť zručnosti racionálne sa rozhodovať, ako aj aplikovať racionálne procedúry pri riešení problémových situácií, s očakávaním, že zručnosti racionálne sa rozhodovať znižujú sklon k používaniu násilia.
3.	Programy zamerané na dávanie si záväzkov	Podporujú žiakov, aby sa zaručili a/alebo zaviazali, že sa vyhnú používaniu násilia (napr. Triedna a súťaž). Tento záväzok je niekedy postavený na morálnych princípoch	Aktivity majú často diskusný charakter, kým záväzky sú často ustanovené v petíciách alebo zmluvách.	Pokus ovplyvniť používanie násilia prostredníctvom stimuluovania mladých ľudí, aby si dali silný osobný záväzok, že ho nebudú používať.

4..	Programy zamerané na objasnenie si hodnôt	Snažia sa pomáhať mladým ľuďom prehodnocovať svoje vlastné hodnoty a dôsledky svojho správania, tým že sa demonštruje, že osobné hodnoty nie sú zlúčiteľné s používaním násilia.	Môžu zahrňovať aktivity, ktoré buď napomáhajú jedincom identifikovať svoje hodnoty alebo vybrať sadu pozitívnych hodnôt. Tento typ programov zahŕňa aktivity ako sú skupinová diskusia a cvičenia podľa pracovných listov.	Dávajú hodnoty človeka do centra pozornosti, v snahe ovplyvniť jeho životné voľby.
5.	Programy zamerané na vytyčovanie si cieľov	Trénujú zručnosti pre vytyčovanie a dosahovanie cieľov a podporovanie žiakov, aby prijali tento na výkon orientovaný prístup. Používanie násilia je prezentované ako nekongruentné alebo nekonzistentné s týmito cieľmi.	Používajú inštruktážne techniky, zahrňujúce didaktické inštrukcie a cvičenia. Úspechy môžu byť odmenené.	Rozvinutie stratégie orientovanej na výkon a motivácie snažiť sa uspieť a dosahovanie pozitívnych životných cieľov. Rozdiel medzi týmto prístupom a tým zameraným na objasnenie hodnôt je, že tento zameraný na vytyčovanie cieľov sa usiluje o rozvinutie, ako si dobre zvolit', kým programy na objasňovanie hodnôt sa snažia o vymedzenie priorít a podľa toho o zoradenie životných volieb
6.	Programy zamerané na manažment stresu	Snažia sa naučiť žiakov zručnosti pre zvládanie a riadenie stresu v psychologicky obtiažnych situáciách, (napr. konflikty, vzťahové konflikty, rodinné problémy, atď.). Tréning zručností môže zahŕňať stratégie na znižovanie stresu a na nachádzanie alternatív k užívaniu násilia v stresových situáciách.	Zahŕňajú didaktické a diskusné stratégie. Dôraz je často kladený na techniky fyzického zvládania stresu (relaxácia, atď.)	Zlepšenie vnímania vlastnej schopnosti, zvládanie životných ťažkostí a učenie copingovým zručnostiam na narábanie s problémovými situáciami.
7	Programy zamerané na sebaúctu	Zamerané na rozvinutie vlastnej hodnoty a sebaúcty. Žiaci sa učia akceptovať a nebagatelizovať zlyhanie a ťažkosti. Nepodporuje sa obviňovanie seba za zlyhanie. Podporuje sa oceňovanie prirodzenej alebo rozvinutej sily a jedinečnosti.	Zahŕňajú aktivity orientované na zlepšenie sebaúcty a sebaobrazu. Aktivity pozostávajú z diskusie a zážitkových aktivít.	Zlepšenie sebaúcty žiakov.
8.	Programy zamerané na tréning životných zručností	Zamerané na širokú paletu sociálnych zručností, kam patria komunikačné zručnosti, vzťahové zručnosti a zručnosti na riešenie interpersonálnych konfliktov. Tento prístup obsahuje tréning zručností so širším uplatnením, než len na odolávanie použitia násilia.	Môžu obsahovať všeobecný tréning asertivity a komunikácie, a zručnosti riešenia konfliktov.	Zlepšenie komunikačných zručností a zručností získať si sociálnu akceptáciu, ako aj rozvinutie zručností riešiť interpersonálne problémy.
8.	Rovesnícke programy	Zamerané na poskytovanie intervencií a poradenstva pri zaoberaní sa so životnými problémami.	Využívajú rovesníkov k stimulovaniu diskusií v prostredí triedy. Dôraz je kladený na skorú intervenciu a odporúčenie k odborníkom.	Poskytovania sociálnej podpory rizikovým žiakom.
9.	Alternatívne programy	Zamerané na aktivity, ktoré sú nezlúčiteľné s používaním násilia.	Zahŕňajú štruktúrované aktivity (napr. športové aktivity) ako aj informácie a podnety k účasti na alternatívnych aktivitách.	Znížiť čas, kedy sú žiaci vystavení rizikovým situáciám a poskytovať priestor na zmyslupné využitie času..

Pre väčšinu školských preventívnych programov je charakteristická kombinácia programových obsahov, ktoré sú uvedené v tabuľke 2.

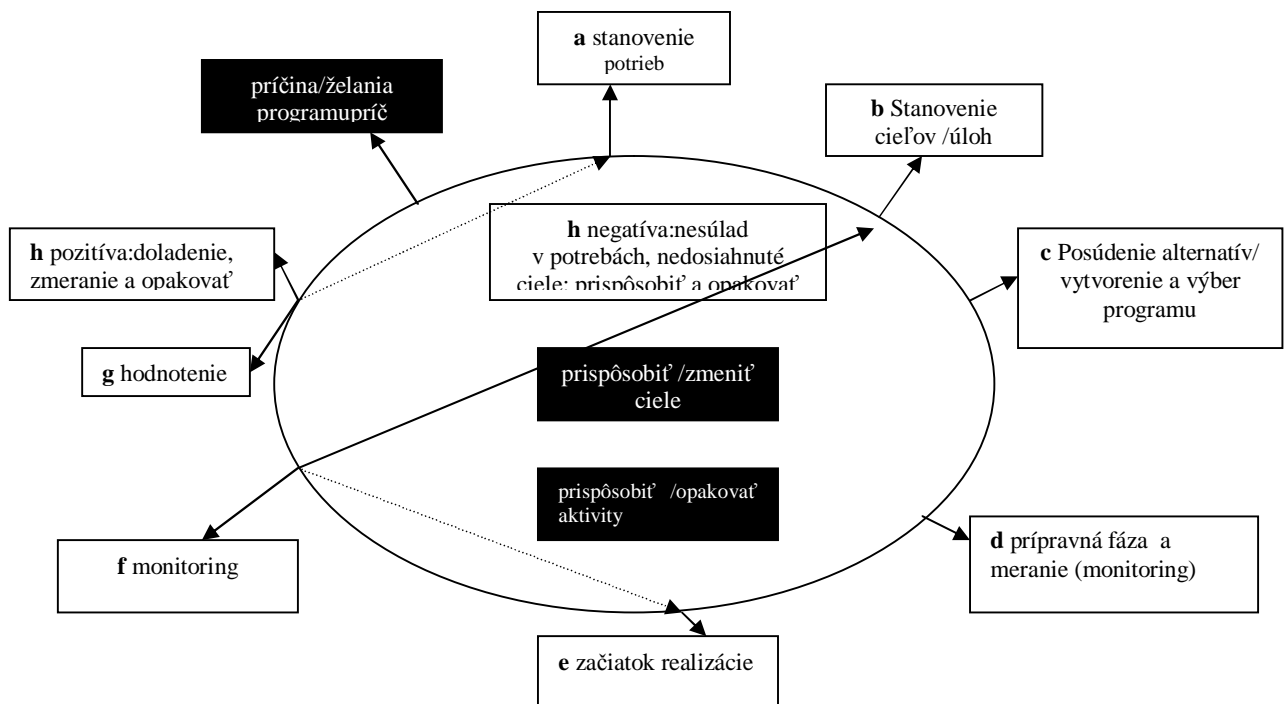
Okrem špecifického obsahu školských preventívnych programov, by sme mali oddeliť snahu o prevenciu a cieľovú skupinu, na ktorú sa zameriavame. Dostupné sú tri typy programov pre **tri rozličné cieľové skupiny**:

- **Univerzálne programy** zamerané na všeobecnú populáciu, alebo jej časť (žiacka populácia), ktorá nie je identifikovaná na základe individuálnych rizikových faktorov (napr. masmediálne kampane a školské programy zamerané na všetkých žiakov).
- **Selektívne programy** zacielené na špecifické skupiny jedincov (napr. žiaci v niektorých triedach), u ktorých je zvýšené riziko problémov s násilím a šikanovaním).
- **Indikované programy** zamerané na jedincov (napr. obeť alebo agresorov), u ktorých sú prítomné niektoré znaky problémového správania.

2. Plánovanie

Len čo je aktuálna situácia a prvé úlohy budúceho programu podrobne rozplánované, prichádza na rad konkrétne plánovanie výberu a realizácie programu. Na obr. 1. uvádzame „plánovací kruh“, ktorý môžeme použiť ako model pre rôzne stupne plánovania. Kruh je podobný plánovaciemu kruhu pri plánovaní postupov alebo projektovaní plánov.

Obr. 1.
Plánovací kruh preventívneho programu

3. Implementácia modelu prevencie násilia a šikanovania

Implementácia je zvyčajne chápaná ako uvedenie plánu, programu, alebo stratégie do praxe. **Štvorstupňový model implementácie** prevencie násilia a šikanovania na školách zahŕňa plánovanie, prípravu a riadenie, ako nevyhnutné komponenty, ktoré zaisťujú, že preventívny program je implementovaný v rámci školského prostredia efektívne.

Štvorstupňový model je systematický, v každej fáze sú pre školy určené na zváženie kľúčové otázky, ktoré je potrebné prediskutovať skôr než sa prejde k ďalšej fáze. Obzvlášť dôležitá je udržiavacia fáza, na ktorú sa zvyčajne zabúda, keď programy prebiehajúce v školskom prostredí končia. Ak sa však udržiavacej fáze venuje patričný čas a pozornosť, zaručuje nám to, že program zostáva efektívny.

Nie je samozrejme možné vytvoriť špecifický a detailný implementačný plán, ktorý by bol náležitý pre všetky školy. Kontrolný zoznam umožňuje školám zvážiť nevyhnutné implementačné otázky za účelom vytvoriť relevantný implementačný plán primeraný pre každú individuálnu situáciu.

Tabuľka 3.

Implementačný model				
Fázy	Predprípravná	Prípravná/Plánovanie	Spúšťačia/Iniciačná	Udržiavacia
Kto vedie priebeh	Pracovná skupina Kordinátor	Pracovná skupina Kordinátor	Pracovná skupina Kordinátor	Pracovná skupina Kordinátor
Aké sú kľúčové úlohy tejto fázy	<ul style="list-style-type: none"> Vytvorenie prac. skupiny a koordinátora Zhodnotenie potrieb Rozvíjanie záväzkov a primeranej klímy 	<ul style="list-style-type: none"> Dohoda na cieľoch Výber programu Rozvíjanie plánu Tréning hodnotenia potrieb Rozvíjanie školskej politiky prevencie násilia Identifikovanie nevyhnutných fondov a zdrojov 	<ul style="list-style-type: none"> Vytvorenie personálneho tímu Udržiavacia angažovanosť účastníkov 	<ul style="list-style-type: none"> Udržiavanie odbornosti, záväzkov a entuziazmu sprostredkovateľského o tímu Kontrola úloh a zodpovedností pracovnej skupiny a koordinátora Kontrola, adaptácia a rozvoj programu Udržiavanie angažovanosti účastníkov
Komunikácia	<ul style="list-style-type: none"> Pozdvihnutie povedomia Prieskum, diskusia Rozvíjanie dohôd 	<ul style="list-style-type: none"> Účastníci si rozdeľujú a skúmajú problém Zapojte celú školu do školského vývoja Zvýšte porozumenie stratégie. 	<ul style="list-style-type: none"> Motivujte tím zamestnancov. Budovanie tímu. Výmena myšlienok a záujmov. Udržiavanie zapojenia účastníkov. 	<ul style="list-style-type: none"> Podelenie sa s informáciami. Aktualizácia. Motivácia personálu. Udržiavanie profilu prevencie.
Otázky Ak sú odpovede na tieto otázky "áno", prikróčte k ďalšej etape. Ak je odpoveď "nie", pokračujte v práci v existujúcej	<ol style="list-style-type: none"> Sú kľúčoví účastníci zapojení do vzdelávania v prevencii násilia v školskom prostredí? Rozumejú účinnej prevencii? Napomáha sociálna atmosféra školy vývoju a 	<ol style="list-style-type: none"> Bol efektívny program vzdelávania v prevencii násilia odsúhlasený v súlade s dohodnutými cieľmi a plánmi? Boli kľúčoví účastníci 	<ol style="list-style-type: none"> Bol vytvorený tím zamestnancov na sprostredkovanie vzdelávania v tejto oblasti? Má tento tím podporu, vedenie a koordináciu? Sú všetci účastníci rozhodnutí o zapojení 	<ol style="list-style-type: none"> Preukázal program, že je pre žiakov prítlačivý a efektívny? Sú kľúčoví účastníci vrátane pracovnej skupiny a tímu zamestnancov motivovaní? Je dostatok

etape.	implementácii vzdelávania v tejto oblasti? 3. Analyzovali sa potreby školy? 4. Je dostatok zdrojov a času na vzdelávanie v tejto oblasti?	zapojení do tejto fázy? 3. Bola celá školská preventívna politika rozvíjaná a propagovaná? 4. Je pracovná skupina nastavená na plán?	sa? 4. Sú pridelené dostatočné prostriedky pre zamestnancov	príležitosti vyjadriť sa ako môže byť program vylepšený?
---------------	---	--	--	--

3.1. Predprípravná fáza

1. Vytvorenie pracovnej skupiny a voľba koordinátora.

Vytvorenie pracovnej skupiny je nevyhnutné na to, aby sa zabezpečilo, že koordinovaný prístup je rozvíjaný zapojením všetkých účastníkov.

- Je pracovná skupina vytvorená zo všetkých kľúčových účastníkov, vrátane žiakov?
- Sú pre skupinu definované jasné požiadavky?
- Je vyhradený čas pre zapojenie sa účastníkov do pracovnej skupiny?
- Je jasne definovaná úloha a zodpovednosť koordinátora?
- Je dostatočný čas a finančné ohodnotenie úlohy koordinátora?
- Potrebuje koordinátor a členovia skupiny tréning alebo informácie?

2. Zhodnotenie potrieb

- Existuje potreba prevencie násillia?
- Kto túto potrebu identifikoval?
- Boli do procesu identifikácie zapojení aj účastníci?
- Aká je na škole súčasná úroveň povedomia, poznatkov, sociálnych zručností a skúseností o násillí a šikanovaní?
- Je potreba monitorovať súčasný stav v snahe získať základné informácie?
- Je vhodná sociálna atmosféra?

3. Závazok a sociálna atmosféra

- Sú účastníci zaviazaní a motivovaní pracovať na tomto probléme? Ako to viete?
- Je otázka podpory zdravia a prevencie násillia a šikanovania prioritou školy? Rozumejú účastníci tomu, čo tvorí prevenciu násillia a šikanovania?
- Existuje na regionálnej alebo národnej úrovni podpora prevencie násillia a šikanovania na školách?
- Je v osnovách čas a priestor implementovať preventívny program? Ak nie, môže byť nevyhnutný čas a priestor vytvorený?
- Je možné využiť školské prostredie na používanie interaktívnych vyučovacích techník?

4. Komunikácia

- Zvýšenie povedomia o probléme.
- Zvýšenie obsahu prevencie násillia a šikanovania v školskom prostredí.
- Poskytnutie príležitosti na vyjadrenie nápadov pomocou diskusie a debaty za účelom rozvíjania bežného porozumenia problémov a dosiahnutia dohôd medzi školskou

komunitou. (Majú všetci účastníci príležitosť podeliť sa o svoje nápady a starosti? Existuje tu možnosť príležitostí na diskusiu?)

Kľúčové otázky na záver predprípravnej fázy:

1. Sú do prevencie násilia a šikanovania v školskom prostredí zapojení kľúčoví účastníci? Rozumejú efektívnej prevencii násilia a šikanovania?
2. Napomáha sociálna atmosféra v škole vývoju a implementácii prevencie ?
3. Bola urobená analýza potrieb školy?
4. Môžu byť prevencii násilia a šikanovania pridelené dostatočné zdroje a čas?

3.2. Fáza plánovania a prípravy

1. Odsúhlasenie cieľov a úloh

- Ako budú súhrnné ciele a úlohy dosiahnuté? Kto bude zapojení do tohto procesu?
- Sú úlohy SMART : špecifické, zmerateľné, dosiahnuteľné a časovo príbuzné?

2. Plánovanie osnov a výber programu.

- Aký typ iniciatív prevencie násilia a šikanovania je vám k dispozícii?
- Máte k dispozícii profesionálov, ktorí môžu poradiť školám vhodné programy?
- Ktoré iniciatívy sú pre vás najvhodnejšie, aby ste dosiahli odsúhlasené ciele a úlohy?
- Sú k dispozícii ľahko použiteľné materiály?
- Ktoré iniciatívy sa hodia k atmosfére, filozofii a poslaniu školy?
- Ktoré programy sú najvhodnejšie pre prítomný personál, sociálne, zdravotné a životné zručnosti iniciované v škole.
- Obsahuje program užitočné komponenty ako je: poskytovanie informácii, rozvíjanie sociálnych zručností, sebaúcty a sebavedomia?

3. Príprava tvorby programu.

- Pracovná skupina potrebuje vypracovať pracovný program alebo plán krokov, ktorý zahŕňa:
- Hodnotenie postupu.
- Časový rozsah - Ganttové tabuľky sú vhodnou pomôckou pre vývoj a monitorovanie časového rozvrhu
- Východiskové prostriedky.
- Rozdelenie úloh.
- Posudzovanie a monitorovanie príležitostí.
- Hodnotenie.
- Zisťovanie, aký druh odborných znalostí je potrebný na vypracovanie programu.
- Sú k dispozícii zdroje na zabezpečenie výcviku zamestnancov? Je možné do rozsahu výcvikových príležitostí zahrnúť workshopy, tréningové kurzy, tímové vyučovanie?

4. Identifikácia zdrojov potrebných na sprostredkovanie prevencie násilia a šikanovania.

- Môže koordinátor alebo členovia pracovnej skupiny schváliť doplnkové financovanie potrebné na výcvik, hodnotenie, adaptáciu programu, materiál, mimoškolské aktivity?
- Sú tieto náklady jednorázové alebo sú to ročné výdavky?
- Môžu byť niektoré zo zdrojov prevedené zo základného školského rozpočtu prerozdelením existujúceho rozpočtu?
- Aké doplnkové zdroje financovania sú k dispozícii? Napríklad, lokálne alebo vládne financie, sponzorstvo, financie miestnych charitatívnych nadácií alebo fondov.

5. Vývoj celoškolskej politiky prevencie násillia a šikanovania a práca s prípadmi násillia a šikanovania na škole.

- Ako budú do vývoja školskej politiky zapojení všetci účastníci?
- Ako sa budú na riešení podieľať všetci účastníci?
- Ako bude stratégia monitorovaná, kontrolovaná a vyhodnotená?
- Vývoj politiky by mohol byť kľúčovou úlohou pre pracovnú skupinu.

6. Komunikácia

- Pokračovať v zabezpečovaní možností podeliť sa a riešiť problémy pre všetkých účastníkov.
- Zvýšiť povedomie o danej problematike.
- Prepojiť národné a miestne iniciatívy, vrátane samosprávy.

Kľúčové otázky na konci fázy plánovania a prípravy

1. Dohodol sa tím, že daný vhodný, efektívny program sleduje odsúhlasené ciele a úlohy?
2. Cítia kľúčoví účastníci, že boli zapojení po celý čas tejto fázy?
3. Bola vytvorená a propagovaná celoškolská politika prevencie násillia a šikanovania?
4. Vypracovala pracovná skupina plán krokov?

3.3. Spúšťacia/ iniciačná fáza

1. Vybudovanie projektu, alebo programového tímu na sprostredkovanie prevencie násillia a šikanovania.

- Kto bude koordinovať tím?
- Súhlasia členovia tímu s úlohami?
- Ako bude tím navrhovať a odsúhlasovať kľúčové elementy?
- Budú pravidelné stretnutia, aké iné metódy komunikácie budú použité?
- Ako bude postarané o tím, nasledným vedením a podporou?
- Ako budú posudzované potreby výcviku a profesionálne potreby rastu členov?

2. Zahájenie projektu, alebo programu

- Bol stanovený dátum zahájenia?
- Ako budú všetci kľúčoví účastníci informovaní?
- Bol vytvorený mechanizmus spätnej väzby od žiakov, rodičov, zamestnancov a ostatných? Ako bude tento feedback použitý?
- Je škola pripravená na záujem médií? Má škola určeného predstaviteľa na zvládnutie mediálneho záujmu?

3. Udržiavanie podpory a zapojenia kľúčových účastníkov

- Ako sa darí informovať a zapojiť do vytvorenia projektového tímu všetkých účastníkov?
- Cíti projektový tím, že je podporovaný kľúčovými účastníkmi?

4. Komunikácia

- Motivovať projektový tím.
- Vytvoriť prostredie podpory pre výmenu a stimulovanie nápadov ako i nejasností.
- Udržať zapojenie kľúčových účastníkov.

Kľúčové otázky na konci iniciačnej fázy

1. Bol vybudovaný projektový tím na tvorbu prevencie násilia a šikanovania ? Má tento tím podporu, vedenie a koordináciu?
2. Sú do programu zapojení kľúčoví účastníci?
3. Boli pridelené dostatočné zdroje na to, aby sa sa zaistila efektívna tvorba programu projektovým tímom?

3.4. Udržiavacia fáza**1. Udržiavanie odbornosti a entuziazmu projektového tímu.**

- Ako sú do programu zapájaný noví členovia?
- Existujú príležitosti pre profesionálny rast členov tímu?
- Je podpora vedenia stála?
- Sledujú členovia tímu zmeny v legislatíve, v praxi a vo vzdelávaní?

2 Posudzovanie a prispôbenie programu.

- Je hodnotenie a monitorovanie programu súčasťou posudzovacieho procesu?
- Je široká základňa účastníkov zapojená do pravidelného posudzovania?
- Sú príležitosti na prehodnotenie potrieb účastníkov?
- Existuje dostatok príležitostí na prispôbenie a vývoj programu?
- Je program efektívne integrovaný do školského prostredia, tak aby sa zaistila jeho udržateľnosť?
- Je možné rozšíriť program?
- Je program vylepšovaný a prispôbovaný novým trendom a vývojom?
- Je program vytvorený tak, aby odrážal aj meniace sa potreby žiakov a školy?

3. Zapojenie kľúčových účastníkov

- Udržiava program všetkých zapojených účastníkov?
- Cítia účastníci, že sú do programu zaangažovaní ?

4. Posudzovanie úloh a povinností pracovnej skupiny a koordinátora.

- Je príležitosť na posúdenie pracovnej skupiny?
- Zmenila sa úloha kompetencie koordinátora?
- Je potrebné kontrolovať členov pracovnej skupiny?
- Má pracovná skupina stálu rolu?

5. Komunikácia***Komunikačné úlohy v štvrtej fáze***

- Podeliť sa s informáciami.
- Udržiavať informovanosť o vývoji vo výskumoch, trendoch, legislatíve a osvedčených postupoch v praxi.
- Motivovať členov tímu, pracovnú skupinu a kľúčových účastníkov.
- Udržiavať kvalitu práce.
- Nástroje.
- Všímať si nástenky vystavujúce články a štúdie.
- Pravidelné tímové stretnutia.
- Organizovanie stretnutí pre celú školskú komunitu.
- Konferencie.
- Webové stránky.

Kľúčové otázky v tejto fáze:

1. Dokázal program, že je pútavý a efektívny pre žiakov?
2. Sú kľúčoví účastníci programu, vrátane pracovnej skupiny a zamestnancov, motivovaní?
3. Je dostatok príležitosti na vyjadrenie názoru ako je možné program vylepšiť?

4. Monitorovanie

Keď zavádzame alebo spúšťame nejaký program na škole, je dôležité aby sme mali informácie o východiskovej situácii a tiež aby sme boli schopní sledovať ako sa veci v priebehu programu vyvíjajú. Na to, aby sme mohli upravovať a prispôbovať aktivity programu, musíme byť v predstihu dobre informovaní.

4.1. Ktoré skupiny majú byť monitorované?

Keďže, že komplexný preventívny program sa týka celej školskej komunity, informácie musia tiež byť získavané z viacerých zdrojov, nielen od žiakov.

Vo všeobecnosti existujú štyri hlavné zdroje informácií:

- Žiaci
- Rodičia
- Učiteľský zbor
- Škola ako celok

4.2. Ako monitorovať: Princípy a nástroje

Monitoring na školskej úrovni je nástroj viac ako objektívny. Odporúča sa, aby bol používaný ako súčasť školskej politiky, nie samostatne. Všetky zúčastnené strany by mali dať predbežný súhlas na monitorovanie ako súčasť intervencie.

Keď sa pracuje s takýmto citlivým materiálom, je potrebné zachovať anonymitu.

Príklady niektorých monitorovacích nástrojov uvádzame v prílohe.

5. Evaluácia – Hodnotenie

Najjednoduchšou cestou ako vykonávať hodnotenie by mohol byť zber údajov len od žiakov a študentov, keďže cieľom aktivít je ovplyvňovať ich správanie. Hoci je škola prostredím študentov a programy sa pripravujú a realizujú v tomto prostredí, je dôležité brať do úvahy aj informácie z iných zúčastnených skupín.

Ak sa deň čo deň dívate do zrkadla, nevšimnete si nejakú zmenu. Keď si však vezmete svoju fotku spreď pár rokov, pozriete si ju a porovnáte so svojim dnešným obrazom v zrkadle, vtedy si uvedomíte, že nastala zmena. Hodnotiť je čosi ako urobiť viacero záberov v rôznom čase a vidieť, či zamýšľaný účinok skutočne nastal. S takýmito snímkami v ruke potom

môžeme preukázať tieto zmeny aj pred inými. Samozrejme, že to, ako a či vôbec sa zrealizuje proces hodnotenia, determinujú dostupné zdroje a situácia. No i tak by sme mali rozobrať možnosti monitorovania a hodnotenia a využiť výsledky ako nástroj na zlepšenie programu prevencie v škole, čím program nadobúda opodstatnenie vo vnútri aj mimo školy – a zároveň ich použiť ako zrkadlo pre všetkých tých, ktorí sa na ňom v škole zúčastňujú.

Teraz sa zameriame na hlavné ťažisko – na hodnotenie **výsledku** a na hodnotenie **procesu**, pretože tieto dve sú najpraktickejšie pri hodnotení v školskom prostredí.

Hodnotenie výsledku

Hodnotenie výsledku ponúka informácie o efektoch programu. V rámci dlhodobých programov môže byť hodnotenie výsledku realizované až po istom čase, teda keď sa predpokladajú prvé účinky.

Hodnotenie procesu

Hlavným výsledkom hodnotenia procesu (procesovej evaluácie) je získať informácie o tom, ako program funguje, a ktoré časti programu môžu byť prispôbované alebo menené. Toto nie je obmedzené obsahom programu alebo jeho aktivitami, ale obsahuje tiež techniku, zúčastnených ľudí, situácie a pod. Meranie spokojnosti môže tiež indikovať, či program prebieha tak, ako sa predpokladalo. Obsah hodnotenia závisí prevažne od hlavných a čiastkových (parciálnych) cieľov programu. Hodnotenie si vždy vyžaduje porovnateľné a pozorovateľné údaje. Monitorovacie dotazníky a ostatné nástroje, ktoré boli prezentované v kapitole o monitoringu, považujeme pre tieto účely za užitočné.

Prílohy

Dotazník č.1 Žiak/štvorček

Označ, prosím, odpoveď na každú otázku značkou "x" v zodpovedajúcom štvorčeku.

1. Si chlapec alebo dievča?
 - chlapec
 - dievča

2. Do ktorej triedy/ročníka chodíš/?
 - základná škola (6.-7. trieda)
 - základná škola (8.-9. trieda)
 - stredná škola (1.-2. ročník)
 - stredná škola (3.-4. ročník)

3. Koľko máš rokov?
 - 12 rokov
 - 13 rokov
 - 14 rokov
 - 15 rokov
 - 16 rokov
 - 17 rokov
 - 18 rokov alebo viac

4. Spomína sa násilie a šikanovanie v školskom poriadku?

	spomína sa	nespomína sa	neviem
a násilie.....	☐	☐	☐
b šikanovanie	☐	☐	☐

5. Súhlasíš s pravidlami školského poriadku ohľadne násilia a šikanovania?
 - Nie
 - Čiastočne
 - Áno

6. Mali ste v tomto školskom roku nejaké prednášky alebo aktivity na škole, ktoré sa týkali násilia a šikanovania?
 - Nie
 - 1 prednášku
 - 2-5 prednášok
 - 6-10 prednášok
 - viac ako 10 prednášok

7. Myslíš si, že ste v tomto školskom roku mali príliš veľa, alebo príliš málo prednášok/aktivít o násilí a šikanovaní?
 .. Nemali sme nijakú
 .. Príliš málo
 .. Vcelku dosť
 .. Príliš veľa
8. Myslíš si, že prednášky/aktivity boli dobré, alebo zlé?
 .. Nemali sme nijakú
 .. Boli dobré
 .. Ani dobré, ani zlé
 .. Boli zlé
9. Myslíš si, že vo vašej škole je dostatok voľnosti na to, aby sa dalo diskutovať na tému násilia a šikanovania?
 .. Nie
 .. Áno
10. Do akej miery sa cítiš byť preťažený/preťažená svojimi povinnosťami v škole?
 .. Vôbec nijako
 .. Tak trochu
 .. Do určitej miery
 .. Dost' veľa
11. Stáva sa, že sa uleješ z vyučovania/zablicuješ si?
 .. Nikdy
 .. Áno, ale menej ako raz mesačne
 .. Áno, kdesi medzi raz mesačne a raz týždenne
 .. Áno, niekoľko ráz do týždňa
12. Cítiš sa byť zodpovedný/zodpovedná za.....
	Áno	Nie
a dobrú atmosféru v škole	..	..
b to, aby bol každý v škole rešpektovaný.....	..	..
c to, aby sa problémy spolužiakov riešili	..	..
d dobrú atmosféru vo svojej triede.....	..	..
e dodržiavanie prijatých pravidiel.....	..	..
f to, aby v škole bolo čisto.....	..	..
g to, aby tvoja škola mala dobré meno.....	..	..

13. Dolu je uvedených viacero výrokov o tvojej škole.

Súhlasíš, alebo nesúhlasíš s týmito výrokmí?

Označ len jeden štvorček v každom riadku a vyber si odpoveď, ktorá najlepšie vystihuje tvoj názor.

	Súhlasím	
Nesúhlasím		
a V škole sa dobre cítim
b Chcel/a by som prestúpiť na inú školu
c Dobre vychádzam s učiteľmi
d V mojej škole je dobrá atmosféra
e V škole je dost' miesta na stretávanie, hru a rozhovor s priateľmi...
f Učitelia sa dostatočne nerozprávajú so študentmi
g Cítim sa v škole bezpečne.....
h Páči sa mi v triede
i Páči sa mi okolie školy a školský dvor.....
j Moji rodičia/tí, čo sa o mňa starajú, sa zaujímajú o školu
k Moji rodičia/tí, čo sa o mňa starajú, sú spokojní s mojou školou....
l Moji učitelia mi veria
m Ľudia v škole ma počúvajú.....
n V mojej škole ma berú vážne.....
o V mojej škole môžem vyjadriť svoj názor.....
p Viem, čo učitelia odo mňa očakávajú
q Väčšina školskej práce je zaujímavá.....
r Dobre vychádzam so svojimi spolužiakmi
s V tejto škole sa so študentmi narába príliš prísne
t Pravidlá v tejto škole sú férové.....
u Cítim, že patríam k tejto škole.....
v Povzbudzujú ma, aby som v triede vyjadril svoj názor.....
w Študenti sa v našej škole podieľajú na utváraní jej pravidiel.....
x Rodičia/tí, čo sa o mňa starajú, čakajú odo mňa v škole priveľa.....
y Moji učitelia čakajú odo mňa v škole priveľa.....
z Ostatní študenti ma berú takého, aký/aká som.....

14. Ako výstižne tieto výroky opisujú svoj život v rodine?

	Perfektne	Dost' dobre	Nie veľmi	Vôbec nie
a Často sa rozprávam s mojimi rodičmi/tými, čo sa o mňa starajú, o veciach, ktoré ma zaujímajú
b Moji rodičia/tí, čo sa o mňa starajú, obvykle vedia..... kde som a čo robím vo svojom voľnom čase
c Moji rodičia/tí, čo sa o mňa starajú, poznajú väčšinu..... priateľov, s ktorými som vo svojom voľnom čase
d Moji rodičia/tí, čo sa o mňa starajú, sa zaujímajú o moju prácu v škole
e Moji rodičia/tí, čo sa o mňa starajú, sa zaujímajú o moje aktivity vo voľnom čase

15. Mali by byť rodičia/tí, čo sa o mňa starajú príkladom pre mladých ľudí?

- .. Áno
- .. Nie
- .. Neviem

16. Mali by byť učitelia príkladom pre mladých ľudí?

- .. Áno
- .. Nie
- .. Neviem

17. Ak by si mal problém súvisiaci so šikanovaním mohol/mohla by si sa v škole porozprávať s dajakými dospelými?

- .. Áno
- .. Nie
- .. Neviem

Dotazník č.2. Vzťahy

Z1. Ako sa cítiš práve teraz?

	Veľmi zle	Zle	Dobre	Veľmi dobre
a Doma.....
b S priateľmi.....
c V škole
d Tak celkovo

Z2. Cítiš sa osamelý/osamelá?

- .. Vôbec nie
 .. Tak trochu
 .. Pomerne dosť .. Veľmi veľa

Z3. Do akej miery vystihujú nasledujúce vety tvoje pocity?

	Perfektne	Celkom dobre	Nie veľmi dobre	Vôbec nie
a Mám sa rád/rada
b Som vcelku spokojný/á so sebou.....
c Nemám o sebe príliš vysokú mienku.....
d Chcel/a by som byť niekto iný.....
e Mám pocit, že nie som dôležitý/á.....
f Som si istý/á, že ostatní ma majú radi
g Rád by som zostal/a taký/taká, aký/aká som.....
h Mám dôveru vo svoju vlastnú budúcnosť.....

Z4. Predstav si, že máš nejaký osobný problém a chcel/a by si o ňom s niekým hovoriť.

S kým by si sa porozprával/a, alebo za kým by si išiel/išla?

	Určite áno	Možno	Určite nie
a Matka.....
b Otec
c Brat/bratia alebo sestra/sestry
d Kamarát/ka.....
e Priateľ/ka, s ktorým/ktorou chodím.....
f Príbuzní
g Dospelí zo susedstva.....
h Učiteľ/ka.....

i Poradca/poradkyňa
j Zdravotný dozor v škole.....
k Psychológ/psychologička
l Sociálny pracovník
m Vedúci organizácie, ktorej som členom/členkou..
n Policajt/ka
o Linka dôvery pre deti a dospelých.....
p Dorastový lekár/lekárka.....
q Služby, ktoré sa starajú o deti
r Školský lekár/lekárka.....
s Kňaz či niekto, čo patrí k môjmu náboženstvu
t Išiel/išla by som za niekým iným.....

Z5. Ako často si videl/a alebo zažil/a nasledujúce správanie vo svojej triede počas minulých dvoch mesiacov?

	Nikdy	Zriedka	Občas	Často
a Niektorí obťažovali niektorých spolužiakov
b Niektorí urážali niektorých spolužiakov
c Bitky medzi spolužiakmi
d Niektorí utiekli z triedy
e Niektorí poškodili školský majetok
f Niektorí robili posmech z niektorých spolužiakov.....
g Niektorí používali hrubé výrazy
h Niektorí obscénne gestikulovali.....

Z6. Čo pre teba znamená škola?

	Áno	Nie
a Stretnúť kamarátov.....
b Zabaviť sa
c Mať úspech.....
d Naučiť sa niečo
e Nudiť sa
f Stresovať sa
g Dodržiavať pravidlá.....
h Príprava na život
i Príležitosti na diskusiu.....

Z7. Do akej miery súhlasíš alebo nesúhlasíš s nasledujúcimi vetami?

	Silne súhlasím	Súhlasím	Nesúhlasím	Silne nesúhlasím
a Dialóg medzi študentmi a ostatnými osobami z prostredia školy je dobrý
b Študenti dostávajú ocenenie, ktoré si zaslúžia za svoje výkony v škole
c V škole sa rešpektuje každé kultúrne zázemie alebo osobitosť študentov
d Kultúrnemu zázemiu študentov sa v škole..... venuje primeraná pozornosť
e Študentská rada pracuje dobre.....
f Študenti majú vplyv na to, ako škola funguje
g Učítelia si vypočujú názory študentov.....
h Vedenie školy načúva názorom študentov.....
i Ku každému sa v zmysle školskej disciplíny..... pristupuje rovnako
j Škola dokáže uvítať nových študentov
k Viem sa uvoľnene zhovárať so svojimi učiteľmi.....
l Študenti sa zapájajú do procesu rozhodovania v škole...

Z8. Máte v škole nejaké aktivity okrem vyučovania?

- .. Áno
- .. Nie
- .. Neviem

Z9. Ako ľahko sa dá zúčastniť na týchto aktivitách ?

- .. Veľmi ľahko
- .. Ľahko
- .. Ťažko
- .. Veľmi ťažko
- .. Nijaké u nás nie sú

Z10. Čo si myslíš o týchto aktivitách, ktoré škola ponúka?

- .. Sú veľmi dobré
- .. Sú dobré
- .. Sú zlé
- .. Sú veľmi zlé
- .. Nijaké u nás nie sú

Dotazník č. 3. Šikanovanie

Nasledujúce otázky sú o šikanovaní. Pod šikanovaním sa chápe to, ak jeden študent/ka slovné alebo fyzicky poškodzuje iného študenta/tku. Myslí sa tým tiež to, keď je študent/ka opakovane obťažovaný/á takým spôsobom, ktorý mu/jej prekáža. Pokiaľ ide o hádku a spor, či zápas alebo bitku medzi dvomi študentmi/tkami, pričom sú zhruba rovnako fyzicky silní, toto sa NEPOKLADÁ za šikanovanie.

Š1. Ako často si bol/a šikanovaný/á za minulý polrok?

- .. Nebol/a som šikanovaný/á za minulý polrok
- .. Raz či dvakrát
- .. Občas
- .. Asi raz za týždeň
- .. Niekoľko ráz za týždeň

Š2. Ako často si sa ty sám/sama zúčastnil/a na šikanovaní iných študentov?

- .. Nešikanoval/a som iných za minulý polrok
- .. Raz či dvakrát
- .. Občas
- .. Asi raz za týždeň
- .. Niekoľko ráz za týždeň

Š3. Ako často sa stáva, že iní študenti nechcú v škole s tebou tráviť čas a končí to tým, že zostaneš sám/sama?

- .. Nestalo sa mi to za minulý polrok
- .. Raz či dvakrát
- .. Občas
- .. Asi raz za týždeň
- .. Niekoľko ráz za týždeň

Š4. Máš v škole pocit bezpečia?

- .. Vždy
- .. Často
- .. Občas
- .. Zriedka
- .. Nikdy

Š5. Mal/a si pocit, že ťa za posledný polrok šikanoval nejaký učiteľ, alebo niekto iný z personálu školy?

- .. Nikdy
- .. Raz či dvakrát
- .. Občas
- .. Asi raz za týždeň
- .. Niekoľko ráz za týždeň

Dotazník č.4. Rodičia

Do akej miery súhlasíte alebo nesúhlasíte s nasledujúcimi vetami?

(*silne súhlasím, súhlasím, nesúhlasím, silne nesúhlasím*)

1. Je mi známa politika školy a jej preventívne aktivity v oblasti násilia a šikanovania
2. Súhlasím s cieľom a zámermi školy a jej preventívnymi aktivitami v oblasti násilia a šikanovania
3. Viem, kto je koordinátorom preventívnych aktivít v škole
4. Som dostatočne zapojený/á do preventívnych aktivít školy v oblasti násilia a šikanovania
5. Súhlasím s pravidlami školy voči násiliu a šikanovaniu
6. Som spokojný/spokojná s preventívnymi aktivitami školy voči násiliu a šikanovaniu
7. Doma sa zhovárame o násilí a šikanovaní
8. Som spokojný/spokojná so školskými budovami a školským dvorom
9. Myslím, že študenti majú v škole dosť priestoru na stretnutia, hru a rozhovory s kamarátmi
10. Myslím, že čo sa týka disciplíny v škole, s každým sa narába rovnako/spravodlivo
11. Škola má vhodné aktivity na uvítanie nových študentov
12. Existuje dostatok aktivít pre študentov aj mimo vyučovania
13. Škola zohľadňuje želania rodičov pri organizovaní aktivít mimo vyučovania
14. Som spokojný/spokojná s komunikáciou medzi nami a učiteľmi
15. Som spokojný/spokojná s komunikáciou medzi nami a vedením školy
16. Medzi rodičmi a školou prebieha dobrý dialóg
17. Som spokojný/spokojná s tým, ako funguje rodičovská rada

Dotazník č.5. Učítelia

Do akej miery súhlasíte alebo nesúhlasíte s nasledujúcimi vetami?

(*silne súhlasím, súhlasím, nesúhlasím, silne nesúhlasím*)

1. Je mi známa politika školy v oblasti prevencie násilia a šikanovania
2. Súhlasím s cieľom a zámermi politiky školy v oblasti prevencie násilia a šikanovania a jej preventívnymi aktivitami
3. Viem, kto je koordinátorom preventívnych aktivít v škole
4. Som dostatočne zapojený/á do preventívnych aktivít školy v oblasti prevencie násilia a šikanovania
5. Dokážem prednášať prezentovať témy násilí a šikanovaní
6. Myslím si, že viem rozpoznať problémy súvisiace s násilím a šikanovaním

7. Viem čo robiť, ak sa vyskytne problém so šikanovaním u študentov
8. K problémom súvisiacim s prevenciou násilím a šikanovaním sa v tejto škole pristupuje správnym spôsobom
9. Preventívne aktivity si vyžadujú, aby sa im poskytla podpora navyše
10. Študenti reagujú pozitívne na preventívne aktivity v škole
11. Rodičia reagujú pozitívne na preventívne aktivity v škole
12. Materiál na výučbu pri preventívnych aktivitách sa hodí k ostatnému učivu
13. Myslím, že študenti majú v škole dosť priestoru na stretnutia, hru a rozhovory s kamarátmi
14. Myslím, že čo sa týka disciplíny v škole, s každým sa narába rovnako/spravodlivo
15. Škola má vhodné aktivity na uvítanie nových študentov
16. Existuje dostatok aktivít pre študentov aj mimo vyučovania

Otázky s otvoreným koncom a otázky na diskusiu

- Čo rozumejú učitelia pod pojmom politika v oblasti násilia a šikanovania?
- Čo rozumejú učitelia pod pojmom preventívne aktivity?
- Pokladajú učitelia vytvorené podmienky za primerané? (Cítia podporu riaditeľa a svojich kolegov? Majú dostatok času? Sú dostupné učebné pomôcky? Je dostatok možností pre výcvik?)
- Pokladajú sa učitelia za dostatočne spôsobilých na to, aby na vyučovaní prednášali o násilí a šikanovaní?
- Aké zručnosti majú učitelia, aby sa im dalo pomôcť pri zvládnutí témy násilila a šikanovania? Ktoré zručnosti im chýbajú?
- Myslia si učitelia, že celková výučba v škole je sklbená s témami, ktoré sa preberajú pri preventívnych aktivitách?
- Vedia učitelia ako rozpoznať problémy súvisiace s násilím a šikanovaním?
- Vedia učitelia čo majú robiť, keď sa stretnú s možným problémom súvisiacim s násilím a šikanovaním (Majú o tom hovoriť? S kým? Overovať si takúto informáciu? Ako? Majú to oznámiť?)
- Ako rodičia chápu hlavný cieľ a zámery školy v súvislosti s preventívnymi aktivitami školy?
- Vedia učitelia v čom spočíva účinnosť prevencie násilia a šikanovania?
- Zažívajú učitelia problémy pri vykonávaní svojich úloh týkajúcich sa preventívnych aktivít?
- Sú učitelia toho názoru, že problémy sa riešia primerane a včas?
- Pociťujú učitelia, že potrebujú podporu navyše?